

Azimjon DAVRONOV,
Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti
universiteti o'qituvchisi

TOHIR MALIK IJODIDA USLUBIY O'ZIGA XOSLIK

XX asr siyosati sharqona milliy adabiyotimiz va san'atimiz, urf-odatlarimiz va qadriyatlarimiz, diniy e'tiqodimiz va ma'naviy-axloqiy tarbiyamizni aftodahol vaziyatga solib qo'ygan. Istiqlolgacha bo'lgan davr va istiqlolning dastlabki yillarida yozuvchi Tohir Malik ushbu muammolar talqini bilan bog'liq qator asarlar yaratdi.

Tohir Malik ijodida uslubiy o'ziga xoslikni, xususan, "Ov" qissasi misolida kuzatamiz. "Ov" 1995-yilda yozilgan ilmiy-fantastik, sarguzasht qissadir.

Avvalo, uslub haqida. Uslub – g'oyaviy estetik xususiyatlar yig'indisi, tor ma'noda yozuvchining tasvir usuli, keng ma'noda uning dunyoqarashi, u yaratgan asarlarining asosini tashkil qiluvchi g'oyalar, sujet va xarakterlar doirasi, badiiy tasvir vositalari, tili va boshqalarni qamrab oladi. Muayyan oqimga nisbatan ham, yozuvchi ijodiga nisbatan ham uslub termini qo'llaniladi. Romantik uslub, realistik uslub kabi. Ko'pchilik hollarda uslub yozuvchining ijodiga nisbatan ishlatiladi. Ya'ni Chexov uslubi, Abdulla Qahhor uslubi, Oybek uslubi kabi. Bu ma'noda uslub bir yozuvchining ijodida, barcha asarlarida bo'rtib ko'rinadigan g'oyaviy-badiiy xususiyatdir. Aniqrog'i, uslub yozuvchining voqelikni aks ettirishdagi o'ziga xos yo'li, ifoda-tasvir vositalari, o'ziga xos obrazlari. Masalan, Oybek va Abdulla Qahhor prozasi uslub jihatidan bir-biridan jiddiy farq qiladi.

Oybek kishi portretini chizganda yoki tabiat manzarasining tasvirini berganda erinmasdan, tevarakatofning barcha ikir-chikirlarigacha qalamga olib mukammal polotno yaratishga intiladi. Oybek xalq hayotining muhim tarixiy bosqichlaridan mavzu tanlaydi. Shuning uchun Oybek qahramonlari lirik, romantik kayfiyatga ega bo'ladilar. Buni Gulnor, Yo'lchi, Navoiy, Arslonqul kabi obrazlarda ko'rish mumkin.

Abdulla Qahhor uslubi esa unday emas. U tasvirni ixcham, iboralarni esa lo'nda qilib beradi, tabiat manzaralarini chizganda, portret yaratganda shtrix usulini qo'llaydi. Narsa yoki hodisaning eng xarakterli tomonini tasvirlash orqali maqsadga erishadi. Qahhor asarlari satira va yumorga boyligi bilan ham xarakterlanadi. Qahhorga xos uslubiy xususiyatlarni, uning qator asarlari "Sarob", "Ayajonlarim", "Qo'shchinor chiroqlari", "Sinchalak" da ko'rish mumkin.¹

Asar g'oyasi va mazmunini kitobxonga tushunarli qilib yetkazishda badiiy obraz juda muhim ahamiyat kasb etadi. Obraz adabiyot va san'atda badiiy fikrlashning asosiy vositasi, g'oyaviy mazmunni ifoda etishning muhim formasidir. Shuning uchun M.Gorkiy obraz-

ning o'ziga xos xususiyati haqida gapirib, "Obraz fikrni uyushtirishning tejamli usuli"², – degan edi.

"Ov" qissasini yozishda muallif ana shu usuldan mohirona foydalanib, Rahmatulloh obrazini yaratgan.

Rahmatulloh – ismi jismiga monand, asarning mavzu va g'oyasiga mos, maqsad va vazifalari bilan mushtarak, yozuvchi dunyoqarashi va e'tiqodi bilan hamohang obraz. Uning o'rmondagi yovvoyi meva-ning no'xatdek keladigan danagidan o'zi yasab olgan donalarni o'girib tasbeh aytishi, eti ustixoniga yopishgan, qorachadan kelgan, botiq ko'zlarida qat'iyat zuhur bo'lgan, ko'zlari javdiramaydigan, qaddi egilmaydigan, qoramag'iz, qoramtir yuzi yopishib turgan tasviri, boshliqning nafrat nazari bilan bergan savollariga kiprik qoqmay javob berishi portretning o'ziga xos xususiyatlarini va yozuvchining mahoratini ifoda etgan. Portretning bu xildagi tasviri kitobxonning asar voqealari rivoji bilan qiziqishini yanada orttiradi.

Rahmatulloh, boshliqning "Xudoga sig'inasanmi? Ibodat qilasanmi?" deb bergan savollariga:

– Ha, men yolg'iz Allohga sig'inaman. Men faqatgina omonatini o'ziga topshirganimdan keyingina ibodatni qo'yaman, – deb javob beradi.

Boshliq "Tiz cho'ksin, uzrini qabul qilaman," deganida:

– Men banda oldida tiz cho'kmayman. Men faqat Allohning quliman, bandaga tavba qilmayman, – deb, tilmochlik qilgan Komissar til uchida "tavba qila qoling" deganda, "Men munofiqlik qila olmayman", deb javob berishi uning xarakteriga xos bo'lgan jihatlarni ko'rsatadi. Yozuvchi Rahmatulloh obrazi vositasida o'zining maqsad va niyatlarini to'la ro'yobga chiqara olgan. Rahmatulloh obrazining o'ziga xosligini quyidagi epizodda ham kuzatish mumkin.

"Ertalabgacha muhlat: Xudo yo'q, deb, yozasan. Makkada hech qanday tosh yo'q, hammasi Muhammad degan savdogarning uydirmasi, Qur'on osmondan tushmagan, o'sha savdogar to'qib yozgan, deysan". Shularni yozsang – ozod bo'lasan, yozmasang – suyaklaring qamoqda chirydi..."

Rahmatulloh bu buyruqni eshitib, o'z quloqlariga ishonmadi. Qon-qoniga singib ketgan haqiqatni rad etish, yozish u yoqda tursin, xayolga keltirishning o'ziyoq u uchun benihoya dahshatli hol edi. U buyruqqa itoat etaymi yo yo'qmi, deb fikrlab ham ko'rmadi. Chunki shunday fikrlashning o'ziyoq imoniga darz ketkazar edi.

Buyruqqa itoat etmagan Rahmatulloh nomidan bu dahriy so'zlarni ularning o'zlari yozib berishdi. Imzo cheksa, bas – ozodlikka chiqadi. U ko'zlarini chirt yumib, Allohga munajat etdi. Yaratgan unga madad berdi – aqlini olmadi, shaytonga qul qilib qo'ymadi. U bundan xursand edi. Qiyinchiliklar ichida qolganida mana shu quvonch unga dalda berardi. Biroq u bir narsani bilmas edi: imzo chekmagan kunining indiniga gazetada Rahmatulloh Inoyatulloh o'g'li Andijoniyning Xudodan yuz o'g'irgani haqidagi maqola chop etildi. Oradan o'n besh kun o'tgach, uning "mutaassib ruhoniyalar" tomonidan o'ldirilgani haqida kichkina xabar chiqdi.

Yozuvchi qahramonining hayotini real tasvirlash uchun tarixga, arxivlarga murojaat etadi. Sodda xalqimizni ishonirish uchun gazetada yolg'on ma'lumot berilishi va, aslida, qahramon hayotining boshqacha yakun topishi davrning va shaxsning chinakam ayanchli fojeasi edi.

Asar sujetini tasvirlash jarayonida muallifning e'tiboridan hech narsa chetda qolmaydi. Simvolik obraz – o'q o'tmas bug'uning xatti-harakatlari orqali gunoh ishlarga jazo, savob ishlarga ajr muqarrarligini ham ta'kid etadi.

Komissarning jon talvasasida (joni uzilayotgan paytda) Boy ota bilan bo'lib o'tgan voqeani esga olishi; Boy otaning Haj safariga borish uchun zakot ajratib qo'ygani, mahalla ahlini yarim yil boqadigan mulk qoldirishi, Komissarning bolalik paytidagi qimor o'ynashi, qimorda yutqazib qo'yib, Boy otadan pul so'ragani, Boy ota yuziga tarsaki berib, qarzini to'lab o'qishga joylashtirib,

to'g'ri yo'lga solib qo'ygani, Boy ota o'limi oldidan o'sha tarsaki uchun Komissarning uyiga rozi-rizolik so'rab kelgani qissadan hissa chiqarishga undaydi.

Komissarning o'limi oldidan o'z-o'ziga ichki hislari bilan hisob berayotgani oxir-oqibat Allohni esga olganini anglatrsa, Boy ota xatti-harakatlari zamirida xalqimizning millatparvarlik g'oyalari ulug'lanadi. Qizil komandirning o'limi oldidan "Menga janoza o'qib qo'ying", deb Rahmatullohga iltijo qilishi oxiratni o'ylab qolganligiga ishora. Mirhosilning ustozlari Cho'lponning she'rlarini o'qishi, u haqida qayg'urishi, uning ishlarini davom ettira olmagan o'sib kelayotgan adabiyot, san'at va madaniyatimiz taraqqiyotiga urilgan zarbaning nishonasi edi.

Yozuvchi qissada "Hadisi-qudsiy"dan, hikmatli so'z va iboralardan o'rinli foydalangan. Rahmatulloh tilidan "Hadisi-qudsiy"dan ibratli namunalar keltirish orqali chin ma'noda insoniylikni, mo'min-musulmonlikni, sharqona odob-axloqni targ'ib qiladi.

Asarning mavzusi va g'oyasi, mazmuni va shakli yozuvchi dunyoqarashi bilan uyg'unlashib ketgan. Obrazlar xarakter va dunyoqarashlarining xilma-xilligi, personajlar o'rtasida tez-tez bahs-munozaraning keskin tus olishi asarning g'oyaviy mazmunini ochishga katta yordam bergan.

Tohir Malikning chinakam o'ziga xos jasorati diniy e'tiqod masalasini badiiy asarga olib kimgani, asar mazmuniga singdirgani va uni chiroyli targ'ib eta olganida, deb bilamiz. Bu asar vatanparvar, insonparvar, e'tiqodli, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

¹N.Shukurov. N.Hotamov. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1979. 220-bet.

²O'sha manba. 42-bet.

Mahliyo UMAROVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti,
filologiya fanlari nomzodi

ADABIYOTSHUNOSLIKDA IJODKOR SHAXSI TUSHUNCHASI

Ijodkor shaxsi tushunchasi ilmiy muammo sifatida jahon adabiyotshunosligida chuqur o'rganib kelinmoqda. Har qanday badiiy asar individual faoliyat mahsuli bo'lib, ijodda muallif rolini inkor etib bo'lmaydi. Ijodkor inson o'z asarida ijodiy "men" va biografik "men" kabi tushunchalarni umumlashtiradi. Taniqli yozuvchi O'tkir Hoshimov "Aslida har qanday badiiy asarda ham ma'lum ma'noda muallif tarjimai holining bir bo'lari bo'ladi. Sababi, yozuvchi o'z asariga qalbini bag'ishlaydi"¹ deydi "O'zbeklar" nomli asarida.

Ijodkor "men"dagi o'ziga xoslik, betakrorlik, estetik ideal va poetik mezonlar asosida qaralganda, biografik "men" o'z-o'zidan keyingi o'ringa o'tadi. Biografik "men" ijodiy "men"ni chuqurroq anglashda boshlovchi vazifasini bajaradi. Adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinov o'zining "Iste'dod jilolari. Adabiy portretlar" deb nomlangan risolasida badiiy asarni ikki toifaga ajratadi. Ulardan birinchi toifadagi asarlarda hayot batafsil manzaralar bilan tasvirlanadi, lekin yozuvchi kitobxonning ko'zidan o'zini panaga tortib, insonlarga ko'zgu tutganday bo'la-